

Išsamus
grybautojo
žinynas

LIETUVOS GRYBAI

Valdas Sasnauskas

LIETUVOS
GAMOS
TURTAI

.....
Pažink Lietuvoje augančius grybus
.....

OBULYS

LIETUVOS GRYBAI

Valdas Sasnauskas

Viskas apie grybus	8
Klasifikacija pagal maistines kategorijas	46
Grybų reikšmė mitybai	248
Grybų paruošimas	250
Grybų patiekalai	258
Literatūra	283
Lietuviškų pavadinimų rodyklė	284
Lotyniškų pavadinimų rodyklė	286

Grybai – pagal savo gyvenimo būdą, viena paslaptingiausių ir palyginti menkai ištirtų organizmų grupių. Savo sandara ir gyvenimo būdu grybai skiriasi ne tik nuo gyvūnų, bet ir nuo augalų, todėl biologai juos (*Fungi*, *Mycobiota* arba *Mycetalia*) priskiria savarankiškai gyvų organizmų karalystei. XX a. pirmoje pusėje dauguma grybų dažniausiai buvo vadinami tiesiog žemesniaisiais augalais. Šiuo metu pasaulio mokslininkai yra aprašę apie 120 000 grybų rūšių. Spėjama, kad dar tiek, o gal ir daugiau grybų rūšių bus aprašyta artimiausiais dešimtmečiais. Kasmet pasaulyje identifikuojama ir aprašoma apie 1 000 mokslui dar nežinomų grybų rūšių. Kai kurie labai optimistiškai nusiteikę biologai mano, kad Žemėje gali būti daugiau nei milijonas grybų rūšių. Jeigu taip yra iš tikrųjų, dar daug dešimtmečių užtruks juos pažinti.

Grybai auga visuose žemynuose, netgi Antarktidoje. Spėjama, kad didžiausia grybų įvairovė pasižymi tropiniai regionai. Nežinia, ar taip yra iš tikrųjų, nes miškų ir kitų gamtinių sistemų grybai ištirti nepakankamai. Geriausiai įvairių taksonominių grupių grybų įvairovė ištirta Europoje, Šiaurės Amerikoje ir Australijoje. Daugiausia mokslinės

informacijos šiuose ir kituose žemynuose sukaupia apie kepurėtuosius ir kultivuojamus augalus parazituojančius grybus. Lietuvoje žinoma apie 6 000 grybų rūšių, dar tiek pat ar netgi daugiau, mokslininkų nuomone, mūsų krašte turėtų augti. Tarp jau žinomų net apie 380 rūšių grybai gali būti vartojami maistui. Spėjama, kad pasaulyje apskritai apie 5 000 rūšių grybų įvairios dalys gali būti tinkamos maistui.

Grybų galima aptikti visur, kur yra tinkamos sąlygos tarpti gyviems organizmams. Jų randama netgi ypač druskinguose dirvožemiuose, kur daugeliui organizmų nėra tinkamų sąlygų augti. Gana daug rūšių grybų rasta amžino įšalo zonose ant akmenų ar kokių nors augalinės kilmės liekanų. Nors absoliuti dauguma grybų yra sausumos gamtinių sistemų komponentai, bet netrūksta jų ir pačiuose įvairiausiuose vandens telkiniuose – upėse, ežeruose, jūrose ir vandenynuose.

Dauguma žmonių ne tik Lietuvoje, bet ir kituose kraštuose neblogai pažįsta įvairiuose miškuose dažniausiai augančius gana stambius vaisiakūnius turinčius kepurėtuosius grybus. Tokie aukštesnės biologiniu požiriu organizacijos grybai dažnai vadinami tiesiog *makromicetais*. Tačiau jie sudaro tik nedidelę šios specifinės gyvų organizmų grupės dalį. Absoliuti dauguma grybų yra mikroskopinio dydžio ir plika akimi nepastebimi. Tokie biologiniu požiriu žemesnės organizacijos grybai dažnai vadinami tiesiog *mikromicetais*. Nemažai jų visame pasaulyje, taip pat ir mūsų krašte, sukelia pačias įvairiausias ne tik augalų ir gyvūnų, bet ir žmonių ligas. Kartais net sunku įsivaizduoti greta mūsų esančių mikroskopinių grybų gausybę. Pavyzdžiui, mokslininkai mano, kad maždaug 20 cm storio viršutiniame derlingos dirvos sluoksnyje vidutiniškai gali būti net apie 5 tonas grybų ir bakterijų. Skaičius atrodo fantastiškas, bet jis ištis realus.

Mokslas apie grybus vadinamas mikologija, o grybus tiriantys specialistai – mikologais. Pats mokslo apie grybus pavadinimas kildinamas iš graikų kalbos žodžio *myketos* – grybas. Tam tikros teritorijos, augavietės ar netgi bet kokio substrato grybų rūšių visuma vadinama grybija, arba *mikobiota*. Savo ruožtu, grybų bendrijas,

laikantis tų pačių fitocenologijoje ir ekologijoje įteisintų terminų formavimo principų, geriausia vadinti *mikocenozėmis*. Kokio nors miško, pievos ar kitokios gamtinės sistemos grybų bendrijos bus pagrindinės, o žemesnio rango, pavyzdžiui, miške esančių kelmų, medžių kamienų ar nukritusių lapų, šalutinės.

GRYBŲ SANDARA IR GYVENIMO BŪDAS

Grybai yra labai greitai augantys, siūlinės sandaros, organinėmis medžiagomis mintantys bechlorofiliniai (heterotrofiniai) organizmai. *Saprotrofiniai grybai* – tokių yra daugiausia, savo gyvybiniam poreikiams patenkinti naudoja negyvų organizmų, daugiausia augalų, pačias įvairiausias dalis. *Parazitotrofinių grybų* mitybos šaltinis yra gyvų organizmų audiniai. Parazitotrofinių grybų funkcionavimo pagrindas – į kitų gyvų organizmų, taip pat ir augalų, tarpuląsčius ar netgi ląsteles įsiskverbiantys haustoriniai siurbtukai, arba tiesiog *haustorijos*. *Simbiotrofiniai grybai* organines medžiagas daugiausia gauna iš induočių augalų, tačiau patys tokius augalus, savo autotrofinius komponentus, aprūpina vitaminais bei kai kuriomis kitomis augalams reikalingomis medžiagomis, pirmiausia fosfatais. Tokia grybų ir augalų sąveika vadinama *mikorize*. Net apie 80 % visų pasaulio induočių augalų palaiko tokio pobūdžio abiem pusėms naudingus biologinius ryšius su grybais.

Grybai yra sporas produkuojantys ir dėl jų labai lengvai plintantys organizmai. Nesuskaičiuojama daugybė smulkių mikroskopinio dydžio grybų sporų nuolat sklindo ore, jų gausu vandenyje ir dirvoje. Pačios grybų sporos nėra judrios, bet milžiniški grybų sporų srautai vėjo gali būti lengvai pernešami ne tik iš vieno miško į kitą, bet ir iš vieno žemyno į kitą. Taip pat daugybę grybų sporų išplatina upių, jūrų ar vandenynų vandens tėkmės. Efektyviais sporų platintojais gali būti ir patys įvairiausi grybais mintantys gyvūnai. Tokiais atvejais grybų sporos išlieka gyvybingos gyvūnų virškinimo sistemoje ir į aplinką patenka kartu su ekskrementais. Mikronais matuojamos grybų sporos susidaro tam tikrose jų vaisiakūnių vietose arba kitose

specialiose struktūrose – sporangėse, konidijakočiuose. Grybų sporos dažniausiai yra vienaląstės, bet tarpusavyje skiriasi savo forma ir įvairiais sienelės struktūros elementais – vienų paviršius lygus, kitų karpuotas, kauburiuotas ar netgi dygliuotas. Labai svarbus sporų diagnostinis požymis yra jų spalva. Pavienių sporų spalvos dėl jų smulkumo neįmanoma įžiūrėti, bet sporų santalkų, paprastai vadinamų *sporų atspaudais*, spalva gerai matoma šviesaus ar tamsaus popieriaus fone ir yra svarbus atskirų grybų grupių ar netgi rūšių diagnostinis požymis. Norint pamatyti grybų sporas, reikia nupjauti kepurėtojo grybo kepurėlę ir tiesiog padėti ją ant popieriaus lapo šiltoje vietoje. Paprastai jau po kelių valandų sporos masiškai pasipila iš kepurėlės apatinės dalies. Esant tinkamoms aplinkos sąlygoms, sporos pradeda augti ir iš jų susiformuoja grybiena. Sporos yra grybų nelytinio dauginimosi struktūros. Netgi gyvybingumą praradusios grybų sporos per daugybę metų gerai išsilaiko fosilijose ir gali suteikti svarbios informacijos apie prieš tūkstančius ar net milijonus metų mūsų planetoje augusius grybus.

ČERPĖTASIS ŽVYNADYGLIS

SARCODON IMBRICATUS (L.) P. Karst.

(angl. *Scaly Tooth*; vok. *Habichtspilz*, *Rehpilz*;

rus. *ежовик черепитчатый*, *ежовик пестрый*)

Kepurėlė. 5–20 cm, kartais iki 25 cm skersmens, didelė, iš pradžių iškili, vėliau jos viduryje truputį įdumba; visa apaugusi dideliais, tamsiai rudais arba beveik juodais, čerpiškai susiklosčiusiais arba viduryje atspurusiais žvynais, nuo kurių visas grybas įgauna tamsią, atgrasią išvaizdą. Apatinė kepurėlės ir viršutinė koto dalis dygliuotos 5–12 mm ilgio smailiais, lanksčiais dygliais, kurie iš pradžių būna baltai pilkšvi, vėliau senesnių vaisiakūnių tamsesni, pilkai rudos spalvos.

Kotas. 3–5 cm ilgio, 1–3 cm storio, balsvai pilkšvas arba rusvas, apatinėje dalyje dažnai sustorėjęs, lygus, masyvus, kietas.

Trama. Balsva, jaunų vaisiakūnių trapi, senesnių tampri, pilkšvai rusva arba rausva, tanki; nemalonaus karstelėjusio skonio.

Sporos. Beveik rutuliškos, taškuotos. Jų atspaudas – rausvai rudas.

Augimo laikas: nuo vasaros antros pusės iki vėlyvo rudens

Augimas. Dideli ir tamprūs vaisiakūniai randami nuo vasaros antros pusės iki rudens sausuose pušynuose šalia eglių ir pušų. Kartais auga dideliais būriais arba tiltais.

Augaviečių dirvožemis – nederlingas, nehumusingas smėlis.

Sudaro mikorizę su įvairių rūšių medžiais.

Bendras paplitimas. Europa, Šiaurės Amerika.

Lietuvoje dažnas. Daug kur, ypač pietrytiniuose rajonuose, auga gausiai.

Žvynadyglio (*Sarcodon* L.) genčiai Lietuvoje priskiriamos 4 grybų rūšys.

MAISTAS

Vartojamas tik jaunas (šviežias) bei sūdytas grybas.

Tinka grybų sulčių, miltų gamybai.

Naudojamas kaip pagardas sriuboms bei padažams.

Rekomenduotina vartoti kartu su kitais grybais.

Į čerpėtąjį žvynadyglį gali būti panašūs kai kurie nevalgomi ar net šiek tiek nuodingi dyglučiai (*Hydnum*), todėl grybautojams reikia būti atsargiems renkant šį grybą.

Skyrius: PAPĖDGRYBŪNAI – *BASIDIOMYCOTA*

Klasė: PAPĖDGRYBIAI – *BASIDIOMYCETES*

Šeima: DYGLUTINIAI – *HYDNACEAE*

VALGOMOJI VOVERAITĖ

CANTHARELLUS CIBARIUS Fr.

(angl. *Golden Chanterelle*; vok. *Pfifferling*;

rus. *лисичка обыкновенная, настоящая*)

Sinonimai: *voveruška, gaidelis, lepeška*

Kepurėlė. Iš pradžių būna išgaubta, vėliau įdumba, 3–10 cm skersmens, dažniausiai netaisyklingais, išlenktais ir skiautėtais kraštais; apatinės kepurėlės dalies raukšlės (lakšteliai) krašto link dvišaliai išsišakojusios, vietomis skersai sujungtos, kotu nuaugusios žemyn.

Lakšteliai. Kepurėlės spalvos, siauri, reti, stori, nuaugę kotu.

Kotas. Apatinė dalis plona, į viršų storėja ir nežymiai pereina į kepurėlę.

Trama. Gelsva arba baltai gelsva, tampri, plaušinga, minkšta, malonaus kvapo ir skonio.

Sporos. Elipsiškos. Jų atspaudas – ochrinis.

Augimas. Vienodos ištisai geltonos spalvos vaisiakūniai randami liepos–lapkričio mėn. spygliuočių ir lapuočių miškuose. Dažnai auga šalia pušų, eglių, beržų, ąžuolų.

Augviečių dirvožemis – nederlingas, rūgštus smėlis.

Sudaro mikorizę su įvairių rūšių augalais, ypač su spygliuočiais.

Augimo laikas: birželis–lapkritis

Bendras paplitimas. Europa, Šiaurės Amerika, Australija, Azija.

Lietuvoje labai dažna, ypač pietrytinėje šalies dalyje.

Turi pasisekimą grybų rinkoje – negreit sensta, nekirmija. Voveraites superka įvairios grybų ar uogų verslo bendrovės.

Voveraitės (*Cantharellus* L.) genčiai Lietuvoje priskiriami 3 rūšių grybai.

Į Lietuvos raudonosios knygos saugomų grybų sąrašą įrašyta **pilkoji voveraitė** (*Cantharellus cinereus* (Pers.) Fr.), 2(V) kategorija, pažeidžiamos rūšys (*Vulnerable*).

MAISTAS

Retai kirmijantis, grybautojų ypač mėgstamas grybas, nors sunkiai virškinamas. Vartojami švieži, džiovinti, sūdyti, sumalti į miltus grybai. Ruošiant maistui patartina labiau susmulkinti, nes valgomoji voveraitė turi daug chitino. Puikiai tinka tirštoms, balintoms sriuboms, galima kepti, troškinti bei marinuoti.

Sutrynus džiovintas voveraites, galima pasidaryti aromatingų miltukų ir naudoti juos padažams, sriuboms bei maltai mėsai pagardinti.

Pastaraisiais metais voveraitės gausiai renkamos ir eksportuojamos.

GYDOMOSIOS SAVYBĖS

Jaunos voveraitės turi daugiau tiamino (vitamino B1) nei rudakepuriai baravykai, daugelis ūmėdžių ar piengrybių.

Skyrius: PAPĖDGRYBŪNAI – *BASIDIOMYCOTA*

Klasė: PAPĖDGRYBIAI – *BASIDIOMYCETES*

Šeima: VOVERAITINIAI – *CANTHARELLACEAE*

LEPŠĖ

LECCINUM SCABRUM (Bull.) S.F. Gray
(angl. *Brown Birch*; vok. *Birkenpilz*, *Kapuziner*;
rus. *подберезовик* (*березовик*) *обыкновенный*)

Sinonimai: *paberžis, težiuukas, lepšis, miškinis*

Kepurėlė. 3–15 cm skersmens, jauna – pusrutuliška, vėliau pasidaro iškili arba beveik plokščia; jos paviršius pilkai rudas, kartais tamsiai rudas ar net juodas, drėgnesnėse augavietėse baltas. Jaunų vaisiakūnių apatinė kepurėlės dalis balta, grybui senstant pilkėja, o paspaudus rusvėja; akyta labai smulkiomis akutėmis.

Kotas. 7–20 cm ilgio, 2–3 cm skersmens, kremiškai baltas arba pilkas, padengtas rudai juodais žvyneliais ar net juodais plaušais.

Vamzdeliai. Balti, senesnių grybų purvinai balti, pilki, 1–3 cm ilgio.

Trama. Balta, perlaužta tamsėja. Jaunų vaisiakūnių standi, senų – patįžusi. Malonaus skonio ir kvapo.

Sporos. Žalsvai rudos, jų atspaudas – gelsvai rudas.

Augimas. Dideli ar net stambūs vaisiakūniai aptinkami vasarą ir rudenį, nuo gegužės iki spalio mėnesio. Labai dažnai auga šalia beržų lapuočių ir mišriuose miškuose, ypač jaunesniuose. Dažnai auga šalia miško takų ir pakelėse.

Augaviečių dirvožemis – nederlinga ir rūgšti dirva.

Mikorizinis grybas. Paprastai sudaro mikorizę su beržais.

Priklausomai nuo augavietės ir klimatinių sąlygų lepšės kepurėlės spalva keičiasi nuo juodai rudos iki gelsvai rusvos. Pagal tai kai kurie mikologai skiria keliolika jos formų.

Bendras paplitimas. Kosmopolitas.

Lietuvoje labai dažnas grybas.

MAISTAS

Lietuvos miškuose labai paplitęs ir grybautojų mėgstamas grybas. Vienintelė neigiama savybė – smarkiai kirmija.

Maistui tinka tik jauni ir sveiki grybai. Senesnių grybų kotas per daug plaušuotas ir žvynuotas.

Lepšė valgoma šviežia, džiovinta, sūdyta ir marinuota.

Tinka grybų miltų ir sulčių gamybai, įvairiems patiekalams pagardinti.

Išvirta lepšė pajuosta. Norint, kad taip neatsitiktų, reikia įmesti grybą į verdantį vandenį. Tokiu būdu nevyksta oksidacija ir grybas tik truputį patamsėja.

Tai vienas lengviausiai virškinamų grybų.

GYDOMOSIOS SAVYBĖS

Lepšė – vertingas grybas, B grupės vitaminų turi daugiau nei baravykas.

Iš valgomųjų grybų būtent lepšė sukaupia daugiausia magnio, reikalingo žmogaus organizmui.

Skyrius: PAPĖDGRYBŪNAI – *BASIDIOMYCOTA*

Klasė: PAPĖDGRYBIAI – *BASIDIOMYCETES*

Šeima: BARAVYKINIAI – *BOLETACEAE*

AITRUSIS PUŠYNBARAVYKIS

TYLOPILUS FELLEUS (Bull.) P. Karst.

(angl. *Bitter Bolete*; vok. *Gallenröhrling*, *Bitterpilz*;

rus. желчный гриб, горчак)

Sinonimai: *aitrusis baravykas, kiškiabaravykis*

Kepurėlė. 7–15 cm skersmens; jauna – apvaliai iškili, senesnė – paplokščia, mėsinga, matinė, ruda su geltonu arba pilku atspalviu. Jaunų vaisiakūnių apatinė kepurėlės dalis balta, senesnių – rožinė.

Vamzdeliai. Jaunų grybų balsvi, senesnių – rožinės spalvos, tankūs.

Kotas. 8–10 cm ilgio ir 1,5–4 cm storio, truputį šviesesnio atspalvio už kepurėlę, išraižytas tamsiai ruda tinkleliu ir sustorėjusiu pamatu.

Trama. Jaunų vaisiakūnių – balta, tampri, rusva, stipraus kvapo ir labai kartaus skonio.

Sporos. Jų atspaudas žalsvai gelsvas.

Augimas. Vidutinio didumo arba dideli, išoriškai panašūs į tikrinį baravyką vaisiakūniai randami nuo liepos iki spalio mėnesio, kartais

ir vėliau, spygliuočių miškuose, dažniausiai prie pušų arba eglių kamienų ar net pūvančių kelmų. Auga pavieniui.

Augaviečių dirvožemis – rūgštus smėlis ar priemolis.

Mikorizinis grybas.

Bendras paplitimas. Europa, Azija, Šiaurės Amerika.

Lietuvoje labai dažnas.

Pušynbaravykių (*Tylopilus* P. Karst.) genčiai priklauso 19 rūšių grybai. Lietuvoje randamas tik aitrusis pušynbaravykis.

Jaunas grybas labai panašus į tikrinį baravyką ir nepatyrę grybautojai jų kartais neatskiria. Tačiau jį lengva atskirti iš to, kad apatinė kepurėlės dalis silpnai rožinio atspalvio, o kotas apraizgytas labai aiškiu iškilių gyslelių tinklu ir dėl to atrodo daugiau mažiau duobėtas.

MAISTAS

Aitrusis baravykas nėra nuodingas, bet labai kartus. Vos keli šie grybai gerus grybus taip apkartina, kad jie tampa netinkami maistui.

Dėl kartaus deginančio skonio nevalgomas.

Skyrius: PAPĖDGRYBŪNAI – *BASIDIOMYCOTA*

Klasė: PAPĖDGRYBIAI – *BASIDIOMYCETES*

Šeima: BARAVYKINIAI – *BOLETACEAE*

TAMPRUSIS KAZLĒKAS

SUILLUS BOVINUS (L.) Roussel
(angl. Jersey Cow Bolete; vok. Kuhpilz;
rus. козляк, решетник)

Sinonimai: *nakčižieda, retikas, raudonkotis baravykas, jaučbaravykis*

Kepurėlė. 3–10 cm skersmens, jauna – iškili, vėliau darosi paplokščia, aštriais kraštais, dažnai netaisyklingai išlankstyta, gliti; paviršius geltonai rudas, kartais tamsiai geltonas, lygus, drėgnas – gleivėtas, o sausas – žvilgantis. Apatinė dalis pilkai gelsva, senesnių grybų žalsvai ruda, akyta didelėmis, ištįsusiomis akutėmis, nelygiais kraštais.

Vamzdeliai. Trumpi, iki 1 cm ilgio, pilkai gelsvi, sunkiai atskiriami nuo tramos.

Kotas. 4–6 cm ilgio, 1–2 cm storio, masyvus, tamprus, rudas arba rausvas, ties pamatu su rožinės grybienos likučiais.

Trama. Balsvai geltona, pilkai rožinė arba ruda, labai tampri, perlaužta rausvėja, puri, netrapi, bet minkštos, guminės konsistencijos; pasenusių vaisiakūnių standi. Malonaus skonio ir vaisių kvapo.

Augimo laikas: rugpjūtis–lapkritis

Sporos. Elipsiškos, gelsvos, jų atspaudas – žalsvai rudas.

Augimas. Vidutinio stambumo ir tamprūs vaisiakūniai gausiai randami rugpjūčio–lapkričio mėnesiais pušynuose, ypač kerpiniuose, arba šalia pušų savaime išplitusiuose pušų viržynuose ir mišriuose miškuose. Auga didelėmis grupėmis, kartais tiltais.

Augaviečių dirvožemis – nederlingas smėlis su plonu paklotės sluoksniu.

Mikorizinis grybas.

Bendras paplitimas. Europa, Šiaurės Amerika, Šiaurės Afrika, Azija (Japonija, Kinija).

Lietuvoje labai dažnas, ypač pietrytinėje dalyje.

Kazlėkų (*Suillus Micheli ex S.F. Gray*) genčiai priklauso 41 rūšies grybai. Lietuvoje randamos 8 rūšys – visos rūšys valgomos.

MAISTAS

Vartojamas šviežias, marinuotas, sūdytas ir džiovintas.

Tinka grybų miltų ir sulčių gamybai.

Šie grybai labai tamprūs, greitai kirmijantys, todėl maistui geriau rinkti tik jaunus vaisiakūnius. Palyginus su kitais baravykiniais, šis grybas ne itin vertinamas.

Skyrius: PAPĖDGRYBŪNAI – *BASIDIOMYCOTA*

Klasė: PAPĖDGRYBIAI – *BASIDIOMYCETES*

Šeima: BARAVYKINIAI – *BOLETACEAE*